

---

## Wstęp

---

W badaniach i literaturze naukowej dotyczącej związków między państwem a procesami migracyjnymi dominuje temat reakcji państwa na napływ cudzoziemców i ich funkcjonowanie w obrębie jego terytorium, czyli perspektywa państwa przyjmującego. Zapewne jest to spowodowane tym, że napływ imigrantów był postrzegany przez decydentów politycznych oraz społeczeństwo jako większy problem (a czasem wręcz jako zagrożenie) niż odpływ własnych obywateli, szczególnie kiedy ma on charakter masowy. Nie bez znaczenia jest to, że pierwszym państwem uznanym za klasyczne państwo imigracyjne były Stany Zjednoczone, gdzie zarazem najwcześniej rozwinęły się badania relacji państwo – migracje. Z upływem czasu pojawiały się również badania nad państwem wysyłającym i jego działaniami w postaci prowadzonej polityki emigracyjnej (z powodu odpływu własnych obywateli) i polityki wobec diaspory (a więc tych, którzy już osiedlili się w innych krajach).

Tradycyjnie diaspory były przedmiotem zainteresowania przede wszystkim historyków, do których dołączyli później także socjologowie i antropolodzy. Analizowano rozwój skupisk diasporycznych i uwarunkowania procesu ich powstawania w czasie, skupiając się na związkach tożsamościowych między tworzącymi ją jednostkami i grupami oraz na relacjach łączących je z państwem pochodzenia. Z upływem czasu diasporami zainteresowali się także przedstawiciele takich dyscyplin jak ekonomia, politologia, prawo lub stosunki międzynarodowe. Przedmiotem badań i analiz stała się diaspora i jej rola w rozwoju ekonomicznym krajów pochodzenia, w tym znaczenie przepływów finansowych przesyłanych przez jej przedstawicieli, diaspora jako aktywny podmiot stosunków międzynarodowych i przedmiot uregulowań prawnych, a także – na gruncie politologii – jako grupa interesu, przedmiot i podmiot polityki państwa mający wpływ na politykę wewnętrzną kraju

pochodzenia i będąca adresatem rozwiązań prawnych oraz działań politycznych. Obecnie studia nad diasporami (*diaspora studies*) można określić jako interdyscyplinarny obszar badawczy (subdyscyplinę?) o szerokim zakresie tematycznym i zróżnicowanych podejściach koncepcyjno-analitycznych.

Czym zatem jest diaspora? Najprościej rzecz ujmując, diasporę tworzą emigranci, którzy opuścili swoje państwo i rozproszyli się w innych krajach, a także kolejne ich pokolenia, czyli osoby już urodzone poza krajem, ale mające świadomość swojego pochodzenia. Choć diaspora powszechnie kojarzona jest z emigracją, to zalicza się do niej również te grupy, które znalazły się poza granicami swojego państwa z innych przyczyn niż emigracja, np. przymusowe wysiedlenia, czy zmiany granic (np. z powodu wojny lub międzypaństwowego konfliktu). W wyniku zmiany granic obywatele danego kraju mogą znaleźć się na terytorium innego państwa, nie opuszczając miejsca swojego zamieszkania. Już sam fakt, że mianem diaspory określa się wiele grup rozproszonych z wielu powodów, w różnych kierunkach i w innych okresach, pozwala uświadomić sobie różnorodność, jaka się pod tym pojęciem kryje. Niewątpliwie diaspora jest unikalnym typem wspólnoty, co związane jest z geograficznym rozproszeniem, które wymusza tworzenie relacji i podejmowanie działań ponad granicami państwowymi.

Specyfika diaspory jako wielkiej grupy społecznej wynika z jej trwałości i silnych więzi tożsamościowych łączących jednostki reprezentujące kolejne pokolenia mimo istniejących podziałów (społecznych, ekonomicznych czy politycznych). Diaspory są słabiej lub silniej zróżnicowane i podzielone, do czego przyczynia się fakt rozproszenia i słabnących z czasem więzi z państwem pochodzenia oraz wewnętrznych podziałów. Wielu autorów podkreśla, że diaspory nie należy traktować jako jednolity homogeniczny podmiot. Kluczowa dla zrozumienia jej fenomenu jest świadomość charakteryzującego ją zróżnicowania i wewnętrznych podziałów, a w analizie konkretnych przypadków także ważna rola kontekstu historycznego i politycznego jej relacji z państwem pochodzenia. Należy pamiętać, że pojęcie diaspory dotyczy bardzo złożonej oraz zróżnicowanej formacji społecznej. Diaspora to mieszanka różnych klas społecznych, etnicznych, religijnych, grup zawodowych, interesów społecznych, ekonomicznych i kulturowych. Kolejne fale migracyjne reprezentują dodatkowo różne, czasami sprzeczne, postawy i wartości w stosunku do „starszych” grup w diasporze. Podziały są „przywożone z domu”, jak i tworzone już na emigracji. Pomimo silnych wewnętrznych rozłamów, naturalnych procesów „rozpływania się” w społeczeństwach, w państwach osiedlenia oraz upływu czasu, diaspora jako wspólnota nie tylko trwa, ale obecnie mówi się nawet o jej renesansie. Diaspory w erze globalnych migracji stały się więc przedmiotem aktywnej polityki państw pochodzenia,

jak i osiedlenia, zyskały też odrębną podmiotowość polityczną na arenie krajowej i międzynarodowej.

Wpływ diaspor na funkcjonowanie państwa pochodzenia, jak i osiedlenia, ma wiele poziomów. Jest widoczny w wymiarze demograficznym (wpływ na rozmiar i strukturę populacji państwa pochodzenia w wyniku odpływu oraz docelowego jako efekt napływu), społecznym (oddziaływanie na stopień zróżnicowania kulturowego i etnicznego społeczeństwa przyjmującego), ekonomicznym (rola m.in. transferów finansowych lub wyjazdy pracowników wysoko kwalifikowanych) oraz politycznym (działalność polityczna emigrantów na obczyźnie). Stale powiększająca się populacja emigrantów przebywających poza krajem urodzenia i obywatelstwa powoduje postępujący rozwój skupisk diasporycznych. Według ONZ szacunkowa liczba osób migrujących na całym świecie osiągnęła w 2017 roku 258 milionów (dla porównania w 2010 liczba ta wynosiła 220 milionów, a w 2000 roku – 173 miliony)<sup>1</sup>. Mimo wzrostu liczby bezwzględnej, udział migrantów międzynarodowych w stosunku do liczby ludności na świecie utrzymuje się jednak od lat 70. XX wieku na względnie stałym poziomie i oscyluje na poziomie 2–3%.

Szybki rozwój technologii oraz procesy globalizacyjne zmieniają sposoby komunikacji, przemieszczania się, wraz z relacjami międzyludzkimi i międzygrupowymi. Powszechność dostępu do internetu i mediów społecznościowych powoduje przeobrażenie relacji wewnątrzgrupowych i między grupami. Podtrzymywanie kontaktów na odległość, czyli to co kiedyś zajmowało wiele czasu i trudu, wymagało pisania listów bądź czasochłonnej podróży, obecnie nie stanowi już takiego wyzwania. Transnarodowy wymiar wspólnoty, kształtującej się w przestrzeni zawieszanej między państwem pochodzenia a państwami osiedlenia, stał się faktem. Zmiany te są widoczne w każdym wymiarze: symbolicznym (narracyjnym) oraz praktycznym (politycznym i instytucjonalnym). Jak zauważa Francesco Ragazzi, pojęcia „diaspora” czy „globalny naród” pociągają za sobą zmianę (*remapping*) granic przynależności do wspólnoty, są one obecnie niezależne od granic terytorialnych<sup>2</sup>. Wspomniane procesy znajdują swoje odzwierciedlenie również w badaniach i literaturze naukowej, gdzie temat diaspor jako wspólnoty transnarodowej rozwinął się w ciągu ostatnich dwóch dekad bardzo dynamicznie<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> ONZ (2017). *International migrant stock: The 2017 revision*. [www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates17.shtml](http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates17.shtml) [pełny opis wszystkich podanych w pracy adresów internetowych wraz z dostępem znajduje się w Bibliografii].

<sup>2</sup> F. Ragazzi (2009), *Governing Diasporas*, *International Political Sociology* 3 (4), s. 389.

<sup>3</sup> Zob. m.in. R. Bauböck, T. Faist (red.) (2010), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Mobilizacja polityczna diaspory i jej wpływ na system polityczny była jako temat badań przez długi czas ignorowana przez politologów, obecnie jednak stanowi ważne pole teoretycznych i praktycznych rozważań, gdyż jak w soczewce skupia wyzwania związane z conceptualizacją relacji zachodzących między państwowym i międzynarodowym wymiarem życia politycznego oraz aktywności różnych podmiotów w tej wielowymiarowej przestrzeni<sup>4</sup>. Relacje między państwem pochodzenia a diasporą są analizowane w literaturze głównie przez pryzmat podejścia historycznego, ekonomicznego czy antropologicznego. Jest natomiast niedosyt badań prowadzonych z perspektywy nauk politycznych, kiedy to zależności między dwoma podmiotami traktowane są jako relacje polityczne, określone przez reguły systemu politycznego (prawno-instytucjonalnego), związane z władzą i grą interesów, konfliktem i rywalizacją, podmiotowością polityczną, posiadanymi zasobami i wpływami. Istniejące w literaturze polskiej opracowania skupiają się przede wszystkim na polityce państwa wobec diaspory lub jej części, albo na strukturze organizacyjnej tej ostatniej; oznacza to, że relacje te analizowane są najczęściej z jednostronnej perspektywy<sup>5</sup>. Przedstawiona w kolejnych rozdziałach analiza relacji między państwem pochodzenia a diasporą jest osadzona najmocniej w naukach politycznych, choć inspirujące okazały się także podejścia i koncepcje charakterystyczne dla dorobku stosunków międzynarodowych, czy takich interdyscyplinarnych obszarów badań, jak studia nad konfliktami (*conflict studies*), demokratyzacją (*democracy studies*), czy studia nad rozwojem (*development studies*).

W literaturze występują liczne terminy odnoszące się do wspólnoty politycznej o wysokim poziomie emigracji i licznej diasporze, takie jak narody emigrantów (*nations of emigrants*), emigracyjne narody (*emigration nations*),

---

<sup>4</sup> F. Adamson (2002), Mobilizing for the transformation of home: politicized identities and transnational practices, w: N. Al-Ali, K. Koser (red.) *New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home*. London: Routledge, s. 168.

<sup>5</sup> Zob. m.in. H. Chałupczak, G. Firlit-Fesnak, M. Lesińska, B. Solga (2014), Polityka migracyjna Polski wobec najnowszej emigracji Polaków po 2004 roku, w: M. Lesińska, K. Slany, B. Solga, M. Okólski (red.) *Dekada członkostwa Polski w UE. Społeczne skutki emigracji Polaków po 2004 roku*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego; A. Fiń, A. Legut, W. Nowak, M. Nowosielski, K. Schöll-Mazurek K. (2013), *Polityka polonijna w ocenie jej wykonawców i adresatów*. Poznań: Instytut Zachodni; P. Hut (2014), *Polska wobec Polaków w przestrzeni poradzieckiej. Od solidaryzmu etnicznego do obowiązku administracyjnego*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR; Z.T. Klimaszewski (2012), *Polityka Polski wobec Polonii i Polaków za granicą po 1989 roku*. Białystok: Wydawnictwo Libra; M. Nowosielski (2016), *Polskie organizacje w Niemczech. Stan i uwarunkowania*. Poznań: Instytut Zachodni. Wyjątkiem jest monografia Kamili Schöll-Mazurek, która analizuje sytuację emigrantów polskich w Niemczech jako adresatów polityki polskiej, niemieckiej i UE (K. Schöll-Mazurek (2016), *Między polityką integracyjną a polityką polonijną. Sytuacja najnowszych polskich migrantów w Niemczech w wybranych obszarach po 2011 roku*. Kraków: Księgarnia Akademicka).

państwa emigracyjne (*emigration states*) oraz państwa wysyłające (*sending countries*)<sup>6</sup>. Mianem państwa emigracyjnego, wysyłającego, czy państwa pochodzenia, określa się kraj, który emigrant opuszcza. Z kolei kraj, do którego przybywa, definiuje się jako państwo docelowe, przyjmujące, zamieszkania bądź też państwo osiedlenia. W niniejszej monografii najczęściej używane będą pojęcia: państwo pochodzenia (w odniesieniu do kraju, z którego wywodzą się członkowie diaspory) oraz państwa osiedlenia (w których znaleźli oni swoje nowe miejsca zamieszkania).

W języku polskim (w oficjalnej nomenklaturze oraz języku potocznym) polskie skupiska za granicą określane są najczęściej mianem Polonii. Pojęcie to tradycyjnie stosowano wobec polskich emigrantów zamieszkałych w Stanach Zjednoczonych; nie jest to jednak termin właściwy w stosunku do mniejszości polskich w państwach sąsiadujących na wschodzie, takich jak Litwa, Białoruś czy Ukraina, gdyż nie są one skupiskami o rodowodzie emigracyjnym, ale powstały w wyniku zmiany granic państwa polskiego po drugiej wojnie światowej. Z takim określeniem nie utożsamia się wielu młodych Polaków, którzy wyjechali w trakcie ostatnich kilkunastu lat do państw członkowskich Unii Europejskiej (UE) po dołączeniu do niej Polski w 2004 roku. Oficjalnym określeniem powszechnie obecnym w nomenklaturze urzędniczej jest „Polonia i Polacy za granicą”, które jest szersze i obejmuje znaczeniowo tak emigrantów (wraz z kolejnymi pokoleniami), jak i polskie mniejszości narodowe (Polaków na Wschodzie). Z kolei pojęcie „diaspora polska”, które wydaje się być najbardziej inkluzywne, występuje najczęściej w literaturze naukowej i w mediach, jego zaś użycie krytykowane jest przez część liderów organizacji polonijnych, szczególnie reprezentujących starsze pokolenia polskiej emigracji<sup>7</sup>. Mając świadomość złożoności pojęciowych związanych z określeniami stosowanymi w opisie polskich zbiorowisk za granicą, w niniejszej monografii zdecydowałam się używać konsekwentnie pojęcia „diaspora polska”, z nielicznymi wyjątkami, np. we fragmentach dotyczących bezpośrednio Polonii amerykańskiej.

Temat relacji między diasporą a państwem pochodzenia w szerszym kontekście zainspirował mnie podczas projektu dotyczącego partycypacji

---

<sup>6</sup> Zob. M. Collyer (2013), *Emigration nations: Policies and ideologies of emigrant engagement*. New York: Palgrave MacMillan; D. Fitzgerald (2009), *A nation of emigrants: How Mexico manages its migration*. Berkley: University of California Press; A. Gamlen (2008). The emigration state and the modern geopolitical imagination, *Political Geography* 27 (8); E. Østergaard-Nielsen (2003a), *International Migration and Sending Countries. Perception, Policies and Transnational Relations*. London: Palgrave.

<sup>7</sup> Więcej na temat funkcjonujących pojęć i określeń dotyczących Polaków za granicą zob. M. Lesińska (2018), Polska diaspora, Polonia, emigracja. Spory pojęciowe wokół skupisk polskich za granicą, *The Polish Migration Review* nr 3.

wyborczej Polaków za granicą w wyborach krajowych w latach 1989–2011<sup>8</sup>. W założeniu zaplanowane w nim badania nie obejmowały wyborów kontraktowych z czerwca 1989 roku. Inna specyfika, zasady według których były organizowane, uczestnicy oraz okoliczności, w jakich miały miejsce, są źródłem trudności w porównywaniu ich z wyborami odbywającymi się w późniejszym okresie. Zmieniłam jednak pierwotne plany pod wpływem wywiadów przeprowadzonych przeze mnie z przedstawicielami polskiej diaspory pochodzącymi z takich państw jak USA czy Australia. Podczas tych rozmów, wątek szerokiej mobilizacji środowisk polskich za granicą podczas wyborów czerwcowych pojawiał się często i towarzyszyły mu silne emocje wśród moich rozmówców. Szukając potwierdzenia informacji o masowym zaangażowaniu politycznym polskich emigrantów w tamtym okresie, starałam się w wielu archiwach (przez dłuższy czas bezskutecznie) dotrzeć do danych dotyczących liczby głosów oddanych w wyborach w 1989 roku w obwodach wyborczych zorganizowanych poza granicami kraju<sup>9</sup>. Dopiero w Archiwum Ministra Spraw Zagranicznych dotarłam do meldunków przekazywanych z komisji wyborczych wraz z wynikami głosowania, a w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (IPN) do notatek zawierających zbiorcze informacje o wynikach wyborów w obwodach zagranicznych. Analiza odnalezionych danych była dla mnie na tyle zaskakująca, że pierwotne pytanie o udział polskich obywateli w wyborach w 1989 roku poszerzyłam o kontekst powiązany ze współuczestnictwem polskiej diaspory w procesie transformacji politycznej w Polsce. W związku z tym pojawiły się kolejne pytania, związane z procesem kształtowania się wzajemnych związków między państwem pochodzenia a diasporą w okresie zmiany politycznej, gdyż rok 1989 stanowił nie tylko cezurę transformacji ustrojowej, ale stał się także nowym początkiem w relacjach państwa polskiego z diasporą.

Kolejnym ważnym okresem w kształtowaniu się wzajemnych relacji i wpływów między państwem polskim i diasporą, obok okresu transformacji politycznej, okazał się rok 2004 i przystąpienie Polski do struktur UE. Nowa masowa fala wyjazdów z Polski przyczyniła się do zwiększenia liczebności i różnorodności polskich skupisk w państwach europejskich oraz wzbudziła

---

<sup>8</sup> Projekt „Partycypacja wyborcza diaspory polskiej w wyborach krajowych od 1989 roku” finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2011/03/D/HS5/01055 (realizowany w latach 2012–2015).

<sup>9</sup> Autorzy opracowań dotyczących wyborów 4 czerwca 1989 roku najczęściej pomijają kwestię udziału w nich Polaków przebywających za granicą; jednym z wyjątków jest monografia autorstwa Pauliny Codogni, która omawiając proces przygotowania wyborów, także w obwodach organizowanych poza krajem, nie podaje jednak liczby wyborców głosujących w innych państwach (P. Codogni (2012), *Wybory czerwcowe 1989 roku. U progu przemiany ustrojowej*. Warszawa: IPN).

potrzebę przedefiniowania priorytetów polityki państwa wobec zachodzących zmian dotyczących polskiej diaspory. Płynność i transnarodowy wymiar funkcjonowania wielu polskich emigrantów poakcesyjnych, którzy dzielą swój czas i aktywność między Polskę i nowe państwa zamieszkania, stanowiły kolejne ważne zjawisko godne przeprowadzenia pogłębionych badań.

W efekcie sformułowałam zestaw pytań badawczych, które dotyczą diaspory jako podmiotu politycznego (źródeł, przesłanek i atrybutów podmiotowości politycznej diaspory), relacji politycznych między diasporą a państwem pochodzenia (procesu kształtowania się wzajemnych kontaktów i czynników je warunkujących), udziału diaspory w systemie politycznym państwa pochodzenia (możliwych form i mechanizmów oraz jej wpływu na funkcjonowanie tego systemu), prowadzonej polityki państwa wobec diaspory (jej zakresu, wymiarów i jej elementów składowych – konkretnych rozwiązań prawnych, instytucjonalnych i praktycznych działań). Postawiłam także hipotezę, że diaspora może odegrać ważną rolę polityczną nie tylko w przełomowych momentach dla państwa pochodzenia, takich jak konflikt zewnętrzny lub wewnętrzny, walka o niepodległość czy transformacja ustrojowa, ale także w okresie stabilności politycznej. Istotna staje się w związku z tym analiza dostępnych dla członków diaspory praktyk politycznych w systemie politycznym państwa pochodzenia. Taką praktyką jest przede wszystkim udział w wyborach mających miejsce w państwie pochodzenia, którym w niniejszej monografii poświęcam wiele miejsca.

Skoncentrowanie szczególnej uwagi na okresie transformacji politycznej (przełom roku 1989 i 1990) oraz późniejszym (do wyborów w 2015 roku) wynika z jednej strony z przyjętego założenia, że polityczna aktywność diaspory wobec państwa pochodzenia może ujawniać się podczas gwałtownych przemian politycznych, jak i w okresie stabilności politycznej. Z drugiej zaś, podyktowana jest specyfiką wzajemnych relacji państwa polskiego i diaspory. Wiele prac odnosi się do aktywności polskiej diaspory w okresach przełomowych w historii kraju, w szczególności w czasie walki o niepodległość czy w trudnym okresie powojennym. Mniejsza uwaga poświęcona jest politycznej roli diaspory w okresie stabilizacji politycznej, kiedy to postrzegana jest ona przede wszystkim w aspekcie utraty kapitału ludzkiego i społecznego (jako efektu masowej emigracji poakcesyjnej) oraz bilansu ekonomicznego (wpływu emigracji na gospodarkę i rynek pracy)<sup>10</sup>. Współczesna diaspora polska stanowi bardzo ciekawy przypadek podmiotowości politycznej o transnarodowym charakterze. Partycypacja polityczna i publiczna najnowszej fali emigrantów,

---

<sup>10</sup> Zob. m.in. M. Lesińska, K. Slany, B. Solga, M. Okólski (red.) (2014), *Dekada członkostwa Polski w UE. Społeczne skutki emigracji Polaków po 2004 roku*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

którzy mając pełnię praw politycznych w Polsce związaną z obywatelstwem oraz szeroki zakres uprawnień w państwach osiedlenia (na mocy rezydencji i prawa unijnego), ich aktywność wyborcza oraz ewolucja polityki państwa wobec diaspory związana z emigracją poakcesyjną stały się dla mnie ważnym tematem, stanowiącym w naturalny sposób kontynuację wcześniej prowadzonych badań. W rezultacie treść monografii jest oparta na materiałach zebranych podczas projektów badawczych prowadzonych przeze mnie od 2012 roku<sup>11</sup>.

Przeprowadzona analiza, stanowiąc treść monografii, skumulowana została na okresie od 1989 roku do czasów współczesnych. W wielu miejscach odnoszę się do czasów II RP czy PRL, zdając sobie sprawę, że postawa wielu środowisk emigracyjnych wobec kraju ukształtowała się w okresach wcześniejszych; podobnie instytucje polskie, formułując politykę wobec diaspory, czerpią z doświadczeń przeszłości, jednak nie one są tu przedmiotem szczegółowych rozważań. Celem niniejszej monografii nie jest porównanie relacji między państwem polskim a diasporą w różnych okresach historii Polski, ale skoncentrowanie uwagi na ich kształtowaniu się w różnych warunkach politycznych – w okresie przełomu (transformacji ustrojowej) oraz współcześnie – w warunkach stabilizacji politycznej. Centralnym pojęciem dla prowadzonych rozważań staje się podmiotowość polityczna diaspory – możliwości jej realizacji, uwarunkowania i ograniczenia związane z określoną rzeczywistością polityczną. Prowadząc szczegółowe analizy relacji między państwem polskim i diasporą w okresie przełomu politycznego, skupiam się przede wszystkim na dwóch głównych grupach polskiej diaspory – Polonii amerykańskiej i środowisku emigracji niepodległościowej związanej z polskim Rządem na Wychodźstwie w Londynie. Obie bowiem stanowiły najsilniejsze (w sensie ilościowym, organizacyjnym oraz posiadanego wpływu na inne zbiorowiska polskie na świecie) centra aktywności politycznej polskiej diaspory w tamtym okresie. Nie oznacza to oczywiście, że Polacy w innych krajach nie włączali się w działalność na rzecz kraju, wprost przeciwnie. Mobilizacja polityczna środowisk polskich w latach 80. XX wieku i reakcja ośrodków władzy na działalność polityczną polskiej diaspory stały się w ostatnich latach przedmiotem szeroko zakrojonych badań prowadzonych m.in. przez historyków związanych z Instytutem Pamięci Narodowej<sup>12</sup>.

---

<sup>11</sup> Projekt „Partycypacja wyborcza diaspory polskiej w wyborach krajowych od 1989 roku” (zob. przypis 8) oraz projekt „Pomiędzy Polską a Irlandią. Polityczna i publiczna partycypacja polskich migrantów w przestrzeni transnarodowej” finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2015/18/M/HS5/00385 (realizowany w latach 2016–2019).

<sup>12</sup> Zob. m.in. S. Łukasiewicz (red.) (2016). *Polska emigracja polityczna 1939–1990. Stan badań*. Warszawa: IPN; P. Pleskot (2014), *Solidarność na Antypodach. Inicjatywy solidarnościowe*

Temat, jaki podjęłam w niniejszej monografii, nie doczekał się do chwili obecnej pogłębionych badań; zmusiło mnie to do przeprowadzenia czasochłonnnych kwerend źródłowych, a w efekcie pozwoliło na zebranie oryginalnego i zróżnicowanego materiału oraz podjęcie próby wypracowania własnych wniosków na podstawie zebranych danych. W procesie przygotowywania monografii starałam się opracować treść prowadzonych analiz dotyczących opisywanego przypadku (relacji politycznych między państwem polskim a polską diasporą) oraz płynące z nich konkluzje przede wszystkim na podstawie zgromadzonych materiałów źródłowych, uzupełniając je następnie istniejącymi już publikacjami i opracowaniami naukowymi.

Podstawą źródłową monografii są dokumenty archiwalne ze zbiorów Archiwum Prezydenta RP, Archiwum Senatu RP, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz Instytutu Pamięci Narodowej, gdzie przeprowadziłam liczne kwerendy w okresie marzec 2014 – listopad 2015. Stypendium Fundacji Kościuszkowskiej umożliwiło mi pobyt badawczy w Cleveland w Stanach Zjednoczonych w 2016 roku na Case Western Reserve University i bezpośrednią współpracę z prof. Mary Erdmans. W trakcie tego pobytu przeszukałam zbiory w kilku archiwach polskich i polonijnych, m.in. w Polskim Instytucie Naukowym w Ameryce (Polish Institute Science and Art, PIASA) oraz Instytucie Piłsudskiego w Nowym Jorku i w Muzeum Polskim w Ameryce w Chicago. Bardzo owocna okazała się wizyta w Central Connecticut State University (CCSU) w New Britain – znajduje się tam bogata kolekcja polskich archiwaliów (Connecticut Polish American Archive). Dzięki wsparciu Ośrodka Badań nad Migracjami UW mogłam uzupełnić zebrany zasób materiałów źródłowych o dokumenty związane z działalnością Rządu RP na Wychodźstwie w Londynie i prasę emigracyjną, odwiedzając Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego oraz bibliotekę Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego (POSK) w Londynie. Przegląd polskiej prasy emigracyjnej uzupełniłam podczas kwerendy w Bibliotece Narodowej w Warszawie. W czasie pobytów badawczych (w USA, Wielkiej Brytanii, Niemczech i Irlandii) oraz badań kontynuowanych w Polsce przeprowadziłam ponad 40 wywiadów i rozmów z przedstawicielami polskiej diaspory, reprezentującymi różne pokolenia i fale emigrantów, oraz z pracownikami kluczowych, z punktu widzenia tematu, instytucji: MSZ (w tym z byłymi

---

*polskiej diaspory w Australii (1980–1989)*. Warszawa: IPN; P. Pleskot (red.) (2018), *Za naszą i waszą „Solidarność”. Inicjatywy solidarnościowe z udziałem Polonii podejmowane na świecie (1980–1989)*, tom I: *Państwa pozaeuropejskie*. Warszawa: IPN; P. Pleskot (red.) (2018), *Za naszą i waszą „Solidarność”. Inicjatywy solidarnościowe z udziałem Polonii podejmowane na świecie (1980–1989)*, tom II: *Państwa europejskie*. Warszawa: IPN; R. Terlecki (2005), *Aparat bezpieczeństwa wobec emigracji politycznej i Polonii*. Warszawa: IPN.

i obecnymi konsułami i ambasadorami), Senatu i Państwowej Komisji Wyborczej. Oprócz przeglądu literatury polskiej i światowej, dokonałam także analizy prasy polskojęzycznej wydawanej w USA i Wielkiej Brytanii w latach 1989–1990. Objęła ona następujące dzienniki i periodyki: *Nowy Dziennik*, *Dziennik Związkowy*, *Rzeczpospolitą* (wydanie londyńskie) oraz *Dziennik Polski* i *Dziennik Żołnierza*.

Monografia składa się z pięciu rozdziałów. Otwierają ją rozważania teoretyczne dotyczące ewolucji rozumienia pojęcia diaspory – od statycznego pojęcia rozproszonej terytorialnie wspólnoty etniczno-religijnej po dynamiczne ujęcie jako wspólnoty transnarodowej i podmiotu politycznego. W rozdziale pierwszym wprowadzone jest kluczowe pojęcie podmiotowości politycznej oraz wskazane są jej źródła, formy i uwarunkowania. Stanowią one podstawową ramę koncepcyjną dla analizy diaspory jako samodzielnego podmiotu politycznego. Wstępne rozważania obejmują także pojęcie polityki państwa wobec diaspory wraz z jej podstawowymi wymiarami: przedmiotowym (na który składa się wymiar narracyjno-symboliczny, prawno-instytucjonalny, społeczny i ekonomiczny) oraz podmiotowy, obejmujący strukturę instytucjonalną w ramach władzy wykonawczej i ustawodawczej w państwie pochodzenia, a której celem jest współpraca z diasporą. Wskazane i omówione są także czynniki wpływające na tworzenie i rozwój polityki wobec diaspory.

W rozdziale drugim głównym tematem rozważań staje się diaspora jako podmiot polityczny mający aktywny udział w systemie politycznym państwa pochodzenia. Udział ten może przyjąć różne formy. Najbardziej powszechną jest uczestnictwo w wyborach (najczęściej parlamentarnych i/lub prezydenckich), mających miejsce w państwie pochodzenia, tzw. głosowanie zagraniczne (*external voting*). Przedstawiona jest nie tylko analiza porównawcza państw, których obywatele przebywający za granicą mogą oddać swój głos, ale także przypadki krajów, w których istnieją dedykowane miejsca w parlamencie dla przedstawicieli diaspory. Udział w systemie politycznym państwa pochodzenia przyjmuje także formę reprezentacji w strukturze instytucjonalnej, kiedy istnieją ciała przedstawicielskie, stanowiące formalny kanał komunikacji i konsultacji z reprezentantami diaspory. Diaspora może stać się ważnym podmiotem politycznym przez współuczestnictwo w procesie zmiany politycznej zachodzącej w państwie pochodzenia. Taką zmianą jest konflikt z udziałem (lub mający tam miejsce) państwa pochodzenia (od kryzysu politycznego po wojnę domową), kiedy to diaspora popiera jedną lub wiele stron konfliktu, biorąc w nim aktywny udział. Innym omawianym przykładem zmiany politycznej jest proces transformacji ustrojowej (demokratyzacji), w którym diaspora uczestniczy przez wsparcie

społeczeństwa w różnej formie (materialnej, finansowej, politycznej i moralnej) w państwie podchodzenia oraz pomaga strukturom opozycyjnym dążącym do zmiany reżimu.

Przedstawione w dwóch pierwszych rozdziałach rozważania teoretyczno-koncepcyjne opierają się na krytycznym przeglądzie literatury i stanowią tło do kolejnej części monografii, która skupia się na diasporze polskiej i politycznym wymiarze relacji między nią a państwem polskim kształtujących się przez kilka ostatnich dekad. Okres, który obejmuje monografia, to czas transformacji politycznej i budowy ustroju demokratycznego (lata 1989–1990). Rozważania koncentrują się na postawie diaspory wobec zachodzących w kraju przemian: obrad Okrągłego Stołu, przy którym usiedli przedstawiciele władzy i opozycji, wyborów kontraktowych 4 czerwca 1989 roku oraz powołania pierwszego rządu z udziałem opozycji, na czele którego stanął Tadeusz Mazowiecki. Udział diaspory w tych wydarzeniach jest omówiony w rozdziale trzecim.

Konsolidacji nowego ustroju towarzyszył proces poszukiwania nowej formuły współpracy z diasporą, tworzenia struktury prawno-instytucjonalnej odpowiedzialnej za tę współpracę, a także usytuowania diaspory w systemie politycznym III RP. Proces ten okazał się długotrwały, a nadzór nad polityką wobec diaspory stał się przedmiotem rywalizacji między instytucjami reprezentującymi władzę ustawodawczą (Senat) i wykonawczą (rząd, a w szczególności MSZ). W rozdziale czwartym analizowany jest przebieg i kontekst tworzenia polityki państwa polskiego wobec diaspory z udziałem obu stron. Analiza dokumentów, wypowiedzi przedstawicieli Senatu, premierów i ministrów spraw zagranicznych wskazuje wyraźnie na odmienne postrzeganie diaspory, jej roli oraz relacji z państwem polskim. Omówione są najważniejsze czynności podejmowane przez obie instytucje bezpośrednio odnoszące się do polskiej diaspory w analizowanym okresie: przyjmowane strategie, inicjatywy ustawodawcze regulujące kwestie kluczowe dla diaspory oraz działania związane bezpośrednio z podmiotowością polityczną diaspory i jej miejscem w systemie politycznym państwa. Szczególna uwaga poświęcona jest kanałom uczestnictwa diaspory w systemie politycznym państwa pochodzenia: wyborczemu (możliwościom udziału w wyborach krajowych) oraz reprezentacji (strukturze przedstawicielskiej i konsultacyjnej dedykowanej diasporze).

Ostatni rozdział zawiera analizę udziału obywateli polskich głosujących za granicą w wyborach parlamentarnych i prezydenckich w Polsce w latach 1990–2015. Zaprezentowane są w nim ogólne trendy i dynamika partycypacji wyborczej Polaków przebywających za granicą w wyborach w ostatnich dwóch dekadach, z uwzględnieniem danych osób uprawnionych do

głosowania, oddanych głosów, poziomu frekwencji oraz liczby obwodów głosowania utworzonych poza krajem. Przedstawiony jest także profil polityczny wyborców za granicą dla poszczególnych kandydatów i partii politycznych oraz ich poparcie na tle ogólnych wyników wyborów, co pozwala na pokazanie różnic i podobieństw między wyborcami głosującymi w kraju i za granicą. Wskazane są również najważniejsze czynniki wewnętrzne i zewnętrzne determinujące dynamikę poziomu uczestnictwa obywateli polskich przebywających za granicą w wyborach krajowych; podjęta też zostanie próba oszacowania udziału wyborców w populacji polskich obywateli zamieszkających w wybranych państwach oraz dokonana ocena wpływu głosów oddanych poza krajem na ogólne wyniki wyborów.

### Podziękowania

Monografia ta nie powstałaby i nie przyjąłaby takiej formy bez wsparcia wielu osób i instytucji. Chciałabym podziękować przynajmniej kilku z nich: Mary Erdmans za okazaną życzliwość, zaufanie i długie dyskusje; Ewie Wojtyskiej z archiwum CCSU za gościnność, poświęcony mi czas i pomoc w poszukiwaniach archiwalnych, Bożenie Nowickiej (z McLees Loyola University Chicago) za wskazanie wielu ciekawych tropów polonijnych, Dorocie Prasałowicz i Joannie Wojdon za bezcenne wskazówki do kwerendy, tej ostatniej oraz Henrykowi Chałupczakowi za uważną lekturę i bardzo pożyteczne uwagi do pierwszej wersji manuskryptu. Podziękowania należą się Fundacji Kościuszkowskiej, której stypendium umożliwiło mi kwerendę w archiwach polonijnych w USA oraz pobyt w Case Western Reserve University w Cleveland, a także współpracownikom i Dyrekcji OBM UW za ogromne wsparcie okazane w trakcie pracy nad książką.